

Е. Алкая¹, Ж.М. Пансат^{2*}, Н.С. Халикова²

¹Фырат университеті, Елязыг, Түркия

²М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент,

Қазақстан

E-mail: ealkaya16@gmail.com, 94_jansaya@mail.ru, khalikova_nurila1976@mail.ru

Қазақ тіліндегі көк концептісінің лингвомәдени сипаты

Аңдатпа. Мақалада көк концептілік өрісі туралы ақпарат беріліп, концептуалдық талдау түрлері қарастырылады. Концептілер жүйесі ұлт мәдениетін зерттеуге жол ашатын элемент ретінде зерттеу нысанына алынады. Қазақ халқының ғаламның тілдік бейнесін көк концептісі арқылы тану жолдары талданды. Ғылыми мақаланың мақсаты – көк концептісінің семантикалық және құрылымдық жағынан дамуы мен тілдік бірліктерде қолданылуын зерттеу және іріктелген ұғым-түсініктердің концептуалдық мазмұнын когнитивтік аспектіде анықтау. Осы мақсатқа жету үшін концепт, концептілік өріс, ғаламның тілдік бейнесі ұғымдарына беріліп жүрген ғылыми анықтамаларға тоқталып, солардың негізінде концептіге автор тарапынан өзіндік жеке анықтама берілді. Көк концептісінің когнитивті дискурстағы (тұрақты тіркестер, бата-тілек, проза, поэзия) көрінісі нақты тілдік деректер арқылы айқындалды. Көк концептісінің танымдық және лингвомәдени сипатын анықтайтын макроконцептілерге талдау жасалды. Көк концептісін анықтайтын тілдік деректер концептуалдық-семантикалық, лингвомәдениеттанымдық талдау әдістері арқылы зерттеледі. Қазақ тіліндегі түр-түс атаулары әлемін жан-жақты терең білудің практикалық маңызы зор. Соның ішінде көк концептісі мен одан туындаған тіркестердің табиғатын зерттеудің нәтижесі қазақ тілі лексикологиясы, семасиология, фразеология, когнитивтік тіл білімі, лингвомәдениеттану т.б. салаларын оқытуға қажетті құнды материал болып саналады.

Түйін сөздер: концепт, концептілік өріс, макроконцептілер, когнитивтік лингвистика, ғаламның тілдік бейнесі, ұлттық дүниетаным, мәдени таңба, коннотациялық мағына.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-678X-2023-144-3-34-45>

Кіріспе. Қазіргі тіл білімінде көптеген өзгеріс пен жаңалықтар, сонымен бірге бұрыннан белгілі бағыттарды жинақтау мен жаңғырту үдерісі жалғасып жатыр. Лингвистика ғылымында бұрыннан таныс аспектілердің өзі қарастыратын негізгі категорияларының түрленуі мен олардың мағыналық өзгеріске ұшырауына байланысты зерттеуді басқа қағидаттарға сүйене отырып, жаңа әдіс-тәсілдер арқылы жүргізіп келеді. Бұған себеп – тіл және оның бірліктерінің корпустық ғылым мен когнитивтік жүйенің бір бөлігіне айналуы.

Адамзат тіл мен таным арқылы білім алып, әртүрлі ақпаратты қабылдайды, оны өңдеп, өмір заңдылықтарын түсінеді, қажетті деректерді салыстырып, есте сақтайды, өзіндік бірегей үлгілерді қалыптастырады. Тілдің осы үдерістерге тікелей қатысуы адамның санасы мен жадының терең қабаттарынан ғалам жайлы ерекше немесе әмбебап бейнелерді жарыққа шығарады. Осының барлығы адам санасындағы жеке дара оқиғаларды ұжымдық бейне арқылы ортақ игілікке айналдыра отырып, ғалам бейнесін қалыптастыру мен бейнелеудің

қайнар көзіне айналады. Ғаламның бейнесі әртүрлі әдіс-тәсілмен қабылданып, оның нәтижесін тіпті бір тілдің өкілі немесе өкілдері әртүрлі тәсілдермен сипаттап түсіндірсе де, оның өзіне тән негізгі белгілері мен сипатын анықтаудың белгілі бір жүйесі бар. Ғалам бейнесі (ғаламның тілдік бейнесі) тірек сөздер – концептілерде көрініс табады. Тіл біліміндегі *концепт* термині – бір жағынан көне, екінші жағынан жаңа ұғым. Бүгінгі күнге дейін концептілерге бірқатар шетелдік, отандық тілші ғалымдарымыз зерттеу жүргізді. Концепт ұғымына қатысты жүргізілген көптеген зерттеулерге қарамастан, оны кең таралған дәстүрлі тәжірибеде қолдану мен түсінуде әлі де болса, олқылықтар бар. Тілші ғалымдардан когнитивтік лингвистиканың одан әрі қарыштап дамуы жаңа бір құзыреттіліктерді талап етіліп, заман талабына сай міндеттер қоюды, жаңаша әдіс-тәсілдермен зерттеуді, тілдік тұлғаның деңгейінің көтерілуін қажет етіп отыр. Осындай парадигмалардың өзгеруі көптеген ұғымды қайта қарастырып, жаңаша түсінуге байланысты. Бұл парадигмалық өзгерістердің когнитивтік-лингвистикалық негіздері көп жағдайда жүйеленіп, жинақталған материалдар мен теориялық әзірлемелер арқылы тәжірибеде пайдаланылады. Осы тұрғыдан алғанда «Когнитивтік терминдердің қысқаша сөздігінде» концептіге берілген анықтамаға сүйене отырып, зерттеуімізді жалғастырамыз: «концепт ұғымы адамның ойлау үдерісінде пайдаланатын әлем туралы түсінігінің, білімі мен тәжірибесі бейнеленетін, ғаламды танудағы бүкіладамзаттық әрекеттердің нәтижесіне жауап беретін білім қоры» [1, 90]. Кез келген тілдегі бірліктердің концептілік мәнге ие болуы үшін сол ұлттың ғасырлар бойғы жинаған тәжірибесімен, ұстанған салт-дәстүрімен, санаға сіңген ділімен, мәдениетімен және тілімен тығыз байланыста қолданылып, ұлттық-мәдени дәрежеге жетуі керек. Міне, осы мәдениетті, тарих пен дәстүрді түр-түссіз елестету мүмкін емес. Тіл білімінде колоративті лексика деп аталатын түр-түс атауларын концепт аясында жинақтап зерттеу сол ұлттың әлемді тану әрекетімен, күнделікті

мәдениетімен байланыста жүзеге асады. Ұлттық тілімізбен және мәдениетімізбен біте қайнасып, танымдық түсінік беретін түр-түс атаулары өте көп. Солардың бірі – көк концептісі.

Зерттеу материалдары және әдістері. Мақаланың зерттеу материалы ретінде қазақ тіліндегі көк концептілік өрісін құрайтын макроконцептілер қатысқан тұрақты сөз тіркестері, көркем шығарма аттары, ауыз әдебиеті үлгілері мен көркем шығармалардан үзінділер алынды. Ғаламның тілдік бейнесін ашатын, көк концептісін анықтайтын тілдік деректерге концептуалдық-семантикалық талдау, лингвомәдениеттанымдық талдау, көркем шығармаларда берілуін талдау барысында сипаттама-аналитикалық талдау әдістері пайдаланылды. Сонымен қатар баяндау, топтастыру, саралау, жинақтау, ассоциативті қатынаста салыстыру әдістерінің кешенді түрде қолданылуы арқылы зерттелді.

Әдебиеттерге шолу. ХХІ ғасырдың филологиялық зерттеулері тілдік тұлға лингвистикалық мәселелердің өзегі ретінде, ал тіл менталды үдерістерді түсіну құралы ретінде қабылданатын антропоэлектік парадигмамен сипатталады, өйткені тіл тек ақпараттық, қатысымдық, эмоционалдық қызметтерді орындап қана қоймай, сонымен бірге «сол ұлттың ғалам туралы бүкіл білімі мен ұғымын білдіреді» [2, 4]. Осылайша, тілді тек қарым-қатынас, таным құралы ретінде ғана емес, ұлттық мәдени код ретінде қарастырған жөн [3, 3]. Ғаламның тілдік бейнесінің құрамдас бөлігі болып табылатын концептілік өрісті құрайтын оның мағыналық компоненттері – концептілерді талдау арқылы ұлттық менталитеттің тілдік ерекшеліктері барынша айқын ашылады. Әлемнің тілдік бейнесі – адамның әлемді тануының негізі. Әрбір жеке тіл әлемді өзінше жеке-жеке бөлшектермен қарастырады [4, 27]. Талданып отырған мәселенің осы уақытқа дейін жеткілікті дәрежеде зерттелуіне қарамастан, тіл мен мәдениеттің өзара байланысының ерекшеліктеріне ғылыми тұрғыдан қызығушылық еш әлсіремейді. Бұған осы мақаланың теориялық негізіне айналған көптеген ғылыми еңбектер

дәлел. Сонымен ғаламның тілдік бейнесіне арналған іргелі зерттеулерді Ресей ғалымдары Н. Бахилина, А. Вежбицкая, В. Воробьев, А. Маслова, Ю. Степанов, Р. Фрумкина, олардың ізінше Ж. Манкеева, Г. Смағұлова, Б. Ақбердиева, А. Сейілхан, С. Керимова, Н. Аитова, М. Күштаева, А. Байғұтова, М. Абдрахманова, Б. Динаева, Ж. Қошанова, Ә. Бияздықова т.б. қазақ ғалымдары жүргізді. Н. Болдырев, С. Воркачев, А. Залевская, Е. Конкова, Е. Кубрякова, В. Маслова, М. Никитин, Б. Серебренниковтардың еңбектері *концепт* ұғымындамытуушііргеліғылымиеңбектер қатарына жатса, түр-түс лексикасының семантикалық, этимологиялық және лингвомәдениеттанымдық ерекшеліктерін академик Ә. Қайдаров бастаған ғалымдар легі зерттеген.

Когнитивтік лингвистиканың өкілдері ғаламның тілдік бейнесі адамзаттың әлем туралы ұғымына негізделгенін дұрыс дәлелдейді. Егер әлем дегеніміз адамзат баласы мен олардың бір-бірімен өзара байланысатын қоршаған ортасы болса, онда ғалам бейнесі қоршаған орта мен адам туралы ақпаратты өңдеудің нәтижесі болып табылады. Осылайша, ғаламның тілдік бейнесі түрінде бейнеленген концептуалды жүйеміз адамның физикалық және мәдени тәжірибесіне тәуелді әрі онымен тікелей байланысты болмақ [3, 64].

Ұлттық дүниетанымды түсінудегі басты компоненттердің бірі – концепт. Ол – ұлттың этномәдени санасында сақталып, ұрпақтан-ұрпаққа берілетін терең мағыналы күрделі құрылым. Мағынасы күрделі болса да, құрылым-құрылысы ықшам болып келетін бірлік. Математикалық логиканың ұғымы ретінде пайда болған бұл термин психология, мәдениеттану, философия, когнитология салаларында орнығып, когнитивтік лингвистиканың негізі болып қаланды. Тіл білімінің қолданысына ХХ ғасырдың 20 жылдарында ене бастады. Десек те, 1980 жылдары ғана ағылшын тілді авторлардың еңбектерін аударуға байланысты *концепт* ұғымы отандық ғылымда термин ретінде орнығып, 1990 жылдардың басында лингвокогнитологияда белсенді түрде қолданыла бастады. *Концепт* термині

Е.С. Кубрякованың анықтамасы бойынша «қолшатырлық» қызмет атқарады, яғни ой мен таным мәселелерімен айналысатын, ақпараттарды өңдеп сақтайтын бірнеше ғылыми бағыттардың пәндік саласын «қалқалаушы» болып табылады [1, 58]. Бүгінгі заманда кең қолданысқа енсе де, *концепт* терминіәлікүнгедейінбірмағынада түсінілмей, түрлі ғылыми бағыттардың тұжырымдамаларында әртүрлі ұғынылады. «...оның себебі концепт – саналы, бақылауға көне бермейтін категория, ал бұл өз кезегінде оның түсіндірмесінің кең екендігін көрсетеді [5, 35].

Концепт категориясы қазіргі кезде философтардың, логиктердің, психологтардың, мәдениеттанушылардың зерттеулерінде қолданылады, сондықтан да одан лингвистикадан тыс түсініктің іздерін байқауға болады [6, 21]. Зерттеуші ғалымдар З.Д. Попова мен И.А. Стерниннің пікірлерімен келісе отырып, концептуалды бағыттағы лингвистикалық мектептің теориялық және методологиялық ортақтығының болмауына байланысты аталған терминнің лингвистикалық түсіндірмесінің де бір мағыналы еместігін байқауға болады. Н.Д. Арутюнова концептіні логикалық немесе логика-философиялық бағыттардың шеңберінде ұлттық дәстүр, фольклор, дін, идеология, өмір тәжірибесі, өнер бейнелері, түйсік пен құндылықтар жүйесі сияқты факторлардың өзара әсерінің нәтижесі болып табылатын практикалық философияның ұғымы ретінде түсіндіреді. Концептілер «әлем мен адамзат арасын байланыстыратын мәдени қабат» түзеді [7, 3].

Қазіргі тіл біліміндегі *концепт* терминіне бір ғана мағынада түсінік берілмейді. Лингвомәдени (Н.Д. Арутюнова, Т.В. Булыгина, С.Г. Воркачев, В.В. Колесов, Ю.С. Степанов және т.б.) және психолінгвистикалық (Н.И. Жинкин, А.А. Залевская, Е.С. Кубрякова, З.Д. Попова, И.А. Стернин және т.б.) ғылыми зерттеулерге сүйене отырып, біз «концепт» деп шындықтың белгілі бір үзігі туралы ұғым мен түсініктер жүйесін бейнелейтін менталды-когнитивтік құрылымды атадық. Концепттуралы Б. Динаева:«Тілжүйесіндегі концептілердің барлық репрезентациясын

салыстыру арқылы тұйықталмаған және өзектік-шеткі құрылымы бар концептілердің өрістік құрылымын құруға болады. Ұлттық тілде бейнеленген концептілер адамның жан-жақты әрекетін айқындайтын ерекше маркерлерге айналады. Ғаламның тілдік бейнесінің ұлттық болмысы әр этноста әртүрлі болуы этностың тәжірибесі мен біліміне байланысты, өйткені тілдік таңбалардың таңбалаушы қызметіне адамдардың өмірден көрген-білгені, көңілге түйгені негіз болады. Концептіге ұғым енгенімен, ол ұғыммен ғана шектеліп қалмайды, сөзге қатысты барлық ақпаратты қамтиды», – дейді [8, 86]. Сонымен бірге концептінің көрінісі сөз тіркесінде, түрлі дискурстарда, тұрақты тіркестерде, мәтіндерде жүзеге асады. Концепт мәдениеттің менталды ұясы болып саналады. Концепт – сөздің мағыналық толығының негізгі нүктесі, әрі дамудың ең соңғы шегі. Мәдени таңба ретіндегі сөз мағыналарының даму нәтижесіндегі алғашқы мағына – соңғы нүкте, яғни қазіргі мәдениеттегі қатары молайған ұғым концепт бола алады [5, 36]. *Концепт* және *ұғым* терминдері бір жағынан, сөздің мазмұн межесінің түрлі даму кезеңін бейнелесе, екінші жағынан, оның әртүрлі қызметін көрсетеді. *Концепт*, *ұғымнан* тек қана сөздің таяныш боларлық ментальды түсінігімен қатар, әмбебап мәдени түсінік ретінде де ажыратылады [9, 35]. Психолингвистикалық бағыттың өкілі А.А. Залевскаяның пікірінше, концепт – «адам өмірінің психикалық заңдылықтарына бағынатын және осындай параметрлері арқылы лингвистикалық теория ұстанымы тұрғысынан ғылыми сипаттағы өнім ретінде ұғым мен мағынадан ерекшеленетін динамикалық сипаттағы перцептивті-когнитивті-аффективті негіздегі индивидтің танымдық және қатысымдық әрекетінде қызмет ететін категория» [10, 39]. Лингвистика саласында *концепт* терминіне берілген анықтамаларды жинақтай келе, «концепт дегеніміз – этномәдени ерекшелігі бар ұжымдық танымның/білімнің бірлігі» деген қорытындыға келдік.

Тіліміздегі түр-түсті ұғыну «антропоөзектілігіне байланысты нысанның түсін қалай сипаттайтынымызға

қабылдаудың физикалық және психологиялық заңдылықтары да, әлем туралы білім де, бақыланатын нысанның функционалды қолданылуы да әсер ететіндігімен» ғылыми жүйеден ерекшеленеді [11, 11]. Табиғат ананың адамға берген ең маңызды да күрделі қасиеттерінің бірі – айналадағы түр-түстің семантикалық мағынасын түсіне білуі. Адамзат күнделікті өмірінде кездесетін түр-түске үйреніп кетеді, алайда ол сол түстің «қоршауында» қалса, оны жайсыздық, сенімсіздік, белгісіздік сезімі басып, көңілі құлазиды. Зерттеушілердің айтуынша, әлемде жеті миллионға дейін түс бар екен. Антрополог Брент Берлин мен лингвист Пол Кей түр-түс атаулары өздері зерттеген барлық елдің мәдениетінде бірдей дамығандығын анықтаған. Аталған ғалымдар тоқсан сегіз тілде эксперимент жүргізген. Нәтижесінде олар түр-түсті ақ пен қара, қызыл мен жасыл, сары және көк, қоңыр, қызғылт сары, сұр, күлгін, қызғылт түсті деп бес топқа бөлген. Түр-түстің бай да қайталанбас үйлесімі әртүрлі халықтың дүниетанымында ғаламның алуан түрлі концептуалды бейнесін көрсетіп, «кез келген халықтың ұлттық мәдениетіндегі өмір салтының ерекшелігінен туындайтын үдерістер мен оларды танудағы жинақталған аялық білімнің маңыздылығына байланысты» бүкіл әлем бояуының ұлт танымындағы ерекше бірегейлігімен сипатталады [12, 66]. Сонымен қатар бұған халықтың тарихи тәжірибесін, этникалық топтың географиялық мекендейтін ортасын, оның әдет-ғұрыптары мен ежелгі дәстүрлерін, материалдық мәдениеттің элементтерін, этникалық топтардың өзіндік ерекшелігі бар өмір салтын және белгілі бір тіл мен мәдениет иелменінің әлеуметтік-психологиялық, этникалық, адамгершілік деңгейін жатқызуға болады. Жер бетінде қанша халық болса, олар түр-түс әлемін соншалықты әртүрлі тұжырымдайды. Мысалы, ежелгі дәуірдегі Византия мен Осман империясында қызыл түсті маңызды мемлекеттік мәселелерді шешудің символы ретінде қарап, қандай да бір маңызды мәселелерді шешетін жерге қызыл кілем төсейтін болған.

Қазақ халқының да тұстанудағы идиоэтникалық болмысы ерекше. Аза тұтып отырған үйдің сыртынан қаралы ту тігу, бала алғаш жүргенде аяғына ала жіп байлау сияқты дәстүріміздің бәрі түр-түспен байланысты болып келеді. Тіпті, ұзатылған қыз ата-анасына орамал тігіп, өз жағдайын жіптің түр-түсімен жеткізіп отырған. «Егер орамал қызыл жіппен кестеленсе, оның әке-шешесі бұл хабарға өте қатты қуанып, барған жеріне риза болған, өйткені қызыл жіп қуанышты, шат көңілді, бейбіт өмірді білдіреді де, ал сары жіп, керісінше, уайым-қайғының белгісі болғандықтан, қыздың әке-шешесін сағынып жүргендігін білдірген» [13, 84]. Тіліміздегі түр- түстердің этимологиясы туралы ғалымдар әртүрлі зерттеулер жүргізіп, қилы болжам айтқан. Кейбір тілші ғалымдар түр-түстерді қытай тілінен кірген десе, кейбіреуі монғолдан енген кірме сөз, ал кейбіреуі түркінің төл сөзі деген пікір айтады. Барлық ғалым талдауды ақ сөзінің шығу этимологиясынан бастаса, біз түркі танымындағы дүниенің бастауы саналатын түс – көк сөзінен бастаймыз.

Зерттеу нәтижелері мен талқылау.

Түр-түс – жалпы адамзатқа тән әмбебап концепт. Түсбелгілерінің белгілі бір мәдени-бекітілген жай-күйлермен байланысы оларды ғаламның ұлттық бейнесін құру үшін маңызды *дүниетаным концептісі* ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Ғаламның түр-түс бейнесі концептуалды және тілдік деңгейлерді біріктіреді. Тілдік түс семантикасы, бір жағынан, когнитивтік құрылымдардың (түр-түс концептілерінің) бейнеленуін, екінші жағынан, вербалды түс белгісін белгілеуді білдіреді [14, 115]. Концепт құрылымын шеңбер ретінде қарастырсақ, оның ортасында өзегі (ядросы) болады да, ал шеткері бөлігінде салт-дәстүр, мәдениет, тәжірибе арқылы пайда болған тілдік бірліктер болады. Көк концептісінің сөздікте берілген мағынасы өзегін білдірсе, өзекке іргелес немесе шеткері орналасқан ұғымдарға көк лексемасын құрайтын коннотациялар мен ассоциациялар жатады. Осы ретте көк түс атауларының концептісін құру

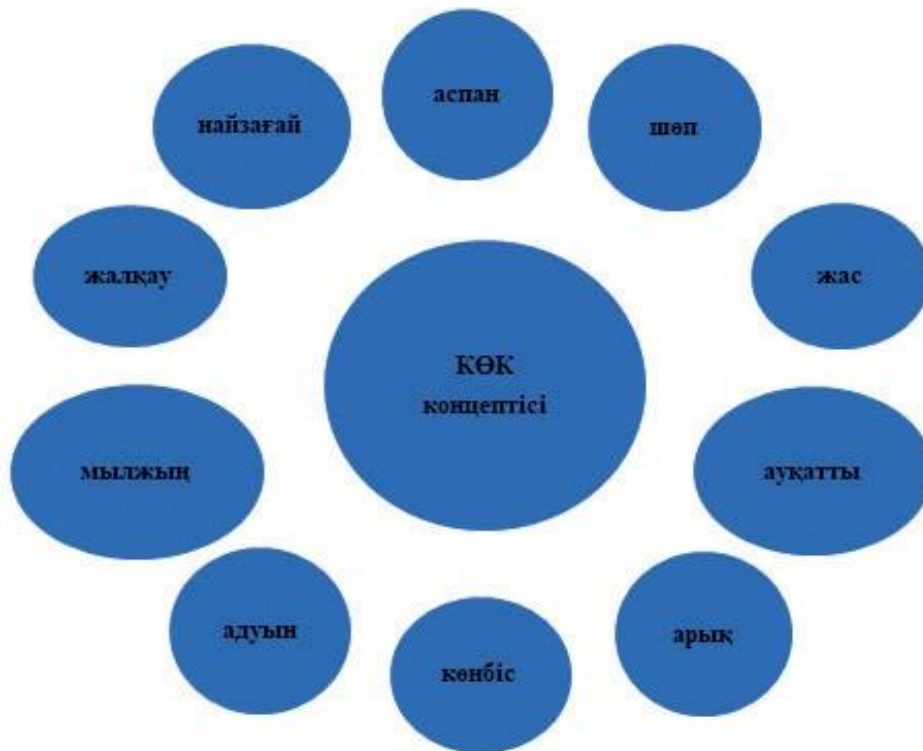
үшін В.А. Маслова ұсынған құрылымды ұстандық:

- концептілік шеңбердің ортасында орналасқан ядролық белгі;
- ядроға іргелес орналасқан негізгі белгі;
- шеткері орналасқан белгі.

Этнос өмірінің мәдени аспектілерін танудың негізгі бағдары етіп концептілік өрістегі тіл бірліктерін алуға және тілдік оралымдардың тақырыптық, мағыналық тобын семантикалық парадигмалар жүйесі арқылы анықтауға болады. Осылайша, көк концептісіне қатысты тілдік бірліктердің семантикалық ерекшелігін ашамыз. Көк концептісінің лексикалық қорына сөз, сөз тіркесі, тұрақты сөз тіркесі, бата-тілектер, қарғыс мәнді сөздер, көркем шығармалардың тақырыптары енеді. Көк концептісін жіктемес бұрын оның этимологиясына тоқталып кетейік.

Көк сөзі синкретикалық түбірге жатады. Академик Ә. Қайдар: «Алғашқы адамдар көк күмбезді оның түсіне қарап, көк деп атап кетуі қаншалықты заңды болса, керісінше, жер бетіндегі көк түсті заттардың бәрін аспан түсімен салыстыра отырып, жалпылама көк деген түр-түс атауын жасап алуы да мүмкін ғой» – деп, көк сөзіне қатысты пікірін білдірген болатын [13, 88]. Шынымен де, «көктің құбылыс ретіндегі мағынасы бірінші пайда болды ма, әлде сындық (түр-түстік) мағынасы бірінші пайда болды ма?» деген сұрақ әлі күнге дейін талас тудырады. Н. Аитова көк сөзіне қатысты: «Түркі тектес халықтардың ішінде қазақта көк күшейту мәнінде *көкпеңбек* болып қолданылады. Бұл *көк пен көк*, яғни көкпен бірдей деген ұғымға келеді. Әр сөздің екі рет қайталануы оның реңдік мәнін әсірелеп, үдетіп жіберген», – дейді [15, 24]. Түркі халқында көк пен жасыл түстерді бертінге дейін ажыратпай келгендігінен, көк түсінің көп мағына беретіндігін білеміз. Көк сөзінің мынадай ассоциативті мағыналары бар: аспан, мұхит, шөп, шексіздік, шалғын, шың [16, 8].

Көк концептілік өрісінің мағынасын ашатын концептілерге концептуалдық-семантикалық талдау жасамас бұрын оларды сызба арқылы былайша жіктейміз:

1-сызба. Көк концептілік өрісіндегі макроконцептілер

АСПАН концептісі. Көк – аспан, аспан әлемі; аспан әлемін жайлайтын Тәңірі. Мысалы, *төбесі көкке жету* («ерекше қуану»); *көктен тілегені (іздегені) жерден табылу* («жерден жеті қоян тапқандай қуану», «аяқ астынан мол табысқа кенеліп, қарық болу»); *көктен түскендей* («күтпеген жерден, ғайыптан пайда болу»), *күлі көкке ұшты* («қирады, тас-талқаны шықты, құртты»), *көк соққыр* (көктегі Тәңірінің қаһарына ұшырасын деп қарғау); *көкке көтеру* («жоғары бағалап марапаттады, мақтады») т.б. Көк пен Тәңір сөздері – аспан мағынасындағы синонимдер. Бұлай деуімізге дәлел М. Қашқари сөздігінде көктің бірнеше мағынасы берілген, соның бірі – аспан. Осы сөздікте тәңір номинативінің мағынасы да аспан деп көрсетілген [17, 254]. Ш. Уәлихановтың «Қырғыздардағы шамандықтың қалдығы» атты мақаласында: «Аспан – шамандықта ең жоғарғы құдірет. Көк Тәңірі – көк аспан. Қырғыздарда бірінші сын есім көк сөзі көрінетін заттық нәрсені білдіреді, ал тәңірі зат есімі Алла және Құдай сөздерінің синониміне айналған», – дейді [18, 62].

Көк сөзінің екі (бірінші – түпкі бастаулық, негіздік, екіншісі – түстік) мағынасының ұштасуы осы сөздің «аспан» (көк, көк аспан) деген мағынасын туғызды. Бұл жердегі басты идея – «бүкіл ғалам «ғаламат өсімдік» болса, онда оның өсіп-өну нүктесі болуы тиіс» деген қисын болатын; яғни көк сөзі бүкіл ғаламның өсіп-өнуіне мүмкіндік берген ілкі тұрпат – протокосмостың (Нұрдың) атауы да, сол ғаламның айқын көрсеткіші болған аспанның атауы да болып шығады [19].

ШӨП концептісі. Бұл жердегі көк – шөп, көгеріп өсіп тұрған өсімдік. Мысалы, *көк майса, көк шөп, көк орай шалғын, көк балауса, көкке аузы ілігу; көгеру, көктеу, көк ату, көктем, көклек, көктей орылу, көкке шығу, көкке жайылу, көсегең көгерсін, көсегең көгеріп, көрпең ұлғайсын* т.б. Қазақ халқында көк сөзі қатысқан біршама тілдік бірлік бар. Бұған *Көк Тәңірі* тұрақты тіркесіндегі бірінші компоненттің ықпалы болған сияқты. Мысалы, *көк шықты* деген тіркестегі көк шөптің түсін емес, оның жаңадан шыққандығын, жаңа көктеніні білдіреді. *Тәңірі* сөзімен келгендегі көк сөзін ғаламның бастауы деп ұқсақ, *шөп* сөзімен

тіркескен көктің мән-мағынасынан жыл басы – көктем мезгілінің келгендігін, жаңа тірліктің басталғанын түсінеміз. Бұл туралы зерттеуші С. Қондыбай: «Осы мағыналық нақтылану барысында көк сөзінің жаңа туынды мағынасы пайда болды, ол – осы сөздің көк (синий), жасыл (зеленый) деген түстерді білдіруі еді, өйткені көк деген жалпылама атауға ие болған өсімдіктер дүниесінің негізгі реңі жасыл түс болатын», – дейді [19]. Бұған қоса көк деген сөз көне түркі тілінде туыстық мәнде қолданылған. Мысалы, түркі ғалымы М. Қашқаридың әйгілі «Диуани лұғат ат түрк» сөздігіндегі «Көгің кім?» деген сұрауды «шыққан тегің қандай?» деп түсінеміз [20].

Ұлтымыздың мәдени өмірінде бата-тілектің алар орны ерекше. «Батаменен ер көгерер, жаңбырменен жер көгерер» деген сөзді – құдірет деп таныған халқымызда магиялық әсері бар бата-тілектің мән-мағынасы, қадір-қасиеті айрықша бағаланады. Тілімізде тілек-батаға қатысты фразеологизмдер қатары жетерлік. Солардың бірі – «көсегең көгерсін; көсегең көгеріп, көрпең ұлайсын немесе көсегең көгеріп, көрпең ұзарсын» тілек мәнді тұрақты сөз тіркестері. Қазақ халқында «қыздың шымалдық ішіндегі төсек-орнын көсеге» дейді. Қыз бойжетіп ұзатылғанда, көсегесін жасауымен бірге алып кетеді. *Көсеге* сөзінің *көгеру* сөзімен бірге айтылуында да белгілі заңдылық бар, өйткені түркі халықтарының тіл дәстүрінде көк (түс), көгеру, көктеу сөздері өзінің негізгі мағынасымен қатар, өсіп-өнудің, өркендеудің, дамудың символикасы ретінде ауыс мағынада да қолданылады. *Көсеге* сөзі қазақ тілінде өзінің дербестігін жоғалтып, тек «*көсегең көгерсін, көсегесі көгеріп*» деген тіркестерде ғана «өмірің ұзақ болсын, бала-шағалы бол, өркенің өссін» мағынасында қолданылады [21, 678].

ЖАС концептісі. Жас концептісіндегі көк көкөніс пен жемістің, кейде баланың әлі жас, піспеген, шикі қалпын білдіреді. Мысалы: *көк түйнек, көк қауын, көк алма, көк сағал* («шала піскен», «Көк түйнектен қылжиып қалғыр!» деген қарғыс та бар), *көк сабақ* («толық піспеген, дүмбілез»), *көк өрік* (мысалы: «Көп өрік жеп іші кепкенше, көк өрік жеп өле қалған жақсы» деген

сөз бар), *көк өрім* («бала кез»), *көк асық* («шынықпаған»). Адамға қатысты *көк өрім* тіркесі «қылшылдаған жас, әлі өмірлік тәжірибесі жоқ, өмір көрмеген, аңғалдығы мен ақымақтығы бар» деген жағымды да, жағымсыз да коннотациялық мағына береді.

АУҚАТТЫ концептісі. Бақуаттылықты білдіретін *ауқатты* концептісі *Көк етікті кез келмей, көне етіктіні көзге ілмей* фразеологизмінде кездеседі («бойжеткен қыздың бай-қуатты жігітті таңдап, қолы қысқа жігіттердің бірін менсінбей, бірін теңсінбей кергіп, бәлсініп, уақыт өткізіп алатынына қатысты айтылады»). «... Көң етіктіге бермей, *көк етікті* кездеспей, үйде көп отырып қалған қызына Наушарбан аянышпен қарады...» [22, 264]. Әл-ауқатты, материалдық деңгейі жақсы азаматты кездестіре алмай жүрген қыздарға қатысты кекесін мағынасында көркем шығармаларда да, ауызекі тілде де көп қолданылады. Бұл фразеологизмді оқыған не естіген жан етіктің түсін емес, оның бай-қуатты ер адамды меңзеп тұрғанын бірден ұғынады.

АРЫҚ концептісі. *Көк* концептісіндегі бұл макроконцепті адамға қатысты емес, төрт түлік малға қатысты айтылады. Соғымның шүйгінін жақсы көретін қазаққа соятын малының семіз болуы лазым. Сондықтан бұл жердегі *көк* «арық мал, жасық ет, сорпаға шығары жоқ майсыз ет, жілігі татымаған арық ет, дәмсіз сусын» дегенді білдіреді. Мысалы: *көк жасық, көк бақа, көке жасық көк бақа* («арық ет»); *көк бақа қозы* («арық, ет алмаған қозы»); *көк қарын* («арық»); *көк шалап* («майсыз, дәмсіз, су араласқан сұйық айран, сусын»). Кейде *көк бақа* деп арық, тыриған адамға да айтылады.

КӨНБІС концептісі. *Көк* – көнбіс, шыдамды, елеусіз, көптің бірі. Мысалы, *көк есек* («айтқанға көніп, айдағанға жүре беретін көнбіс»); *көк жұлын* («шабысқа шыдамды жылқы»); *көлденең жүрген көк атты* («кез келген, кім көрінген; елеусіз өз бетімен жүрген біреу») т.б. *Көк* концептісі көркем әдеби шығармаларға да тақырып болады. А. Байтұрсынұлы түрмеде отырғанда сол кездегі надандарды көк есекке теңеп, «Көк есектерге» деген өлеңін жазған:

«...Көң тасыған көк есектер, бәріңе,
Қалдырмастан жағалай жас-кәріңе,
Үрім-бұтақ нәсіліңе қалғандай

Нық басылар кетпейтін мөр тәніңе...» [23, 45]. Жазушы Ә. Кекілбаевтың да «Көлденең көк атты» деген әңгімесінің тақырыбына көк концептісі арқау болған. «...көгілдір түс – мәтінге жинақылық, аз сөзге көп ақпарат сидыратын синекдохалар» [24, 29].

АДУЫН концептісі. Адамның мінезіндегі өктемдік әрекетті бейнелейтін адуын концептісіндегі көк «ұрысқақ, адуын, ашушаң, айлалы» деген мағынада қолданылады. Мысалы: көк айыл, көк долы («ашуы қатты, ашушаң»), көк бет («ұрысқақ»), көк дауыл, көк жендет, көк пері («бет қаратпас ұрысқақ»), аузынан ақ ит кіріп, көк ит шықты («аузына не келсе, соны айтты, қарғап-сіледі»), көк мүйіз («іріп сүзіп, басқаға күн көрсетпейтін»); көк азу («азуы алты қарыс, бетіне адам келтірмейтін адуынды адам») т.б.

МЫЛЖЫҢ концептісі. Мұндағы көк концептісі арқылы езбе, мылжың, қазымыр, көкіме, көп сөйлейтін адамды ұғамыз. Мысалы: көк ауыз, көк езу, көк малтасын езу, көк мылжың, көк ала мылжың (бұлардың бәрі де «көп сөйлейтін мылжың, өзеуреп, бір айтқанын қайта айтып, едіреңдеп, елдің аузын аштырмайтындар») т.б.

ЖАЛҚАУ концептісі. Көк концептісі еріншек, кер жалқау, топас адамның сипатын беріп, әбден шаршап-шалдығу мәнінде де қолданылады. Мысалы: көк жалқау («аяғын бір баспайтын еріншек»); көк желке болу, көк жұлын болу («титықтау, қалжырау»); ақ тер, көк тер болу («болдыру, шаршап-шалдығу»); көк иық болу («болдыру»); көк ми («өз бетінше ойлана алмайтын, айтқанға түсінбейтін топас, милау») т. б.

НАЙЗАҒАЙ концептісі. Көк – найзағай (нажағай, көктен түсетін от). Мысалы:

Ат байлаған ақырды,
Көк түскен жер тақырды.
Көп дұшпанның ішінде,
Атын айтсам білер деп,

«Атқосшы кел» деп шақырды. («Қыз Жібек» жырынан), төбесінен көк (жай) түскендей болу («күтпеген жерден жайсыз хабар есту, қатты таңғалу; қатты қорқу»).

Көк бұл арада қазақ тіліндегі нажағай (найзағай, жасыл, жай) сөздерінің қатарындағы синоним болып тұр [13, 70].

Сонымен көк концептісіне концептуалдық-семантикалық талдау жүргізу барысында бірнеше ұғым мен мазмұн, ассоциация қатары анықталды. Көк концептісі көпмағыналы ұғым екені нақты мысалдармен берілді. Көк концептісінің түр-түстік ұғымынан басқа өзгеше жеке концептілік өрісі қалыптасып, трансформацияға ұшырағанын мысалдармен дәлелдедік. Нәтижесінде көк концептісінің түр-түстен бөлек өзіндік мән-мағынаға ие макроконцептілер қатарын құрайтыны айқындалды. Бұл макроконцептілер халқымыздың тұрмыс-тіршілігі мен мінез-құлқын бейнелеп, ұлттық ерекшеліктерді, таным-талғамын танытады. Сонымен қатар аталған макроконцептілер көк концептісінің мағыналық-ақпараттық өрісін тілдік бірліктер арқылы ашып көрсетеді. Зерттеу жұмысымыздың мақсатына сәйкес ғаламның тілдік бейнесін ашатын көк концептісінің когнитивтік сипаты анықталып, оның мән-мазмұнын ашатын тілдік бірліктердің коннотациялық мағыналары ашылды. Көк концептілік өрісіне жинақталған ақпараттық тіл бірліктерінің санада қалыптасқан таңбалық бейнесі антропоэкеттік теория деңгейінде зерттелді. Бізге дейінгі жазылған ғылыми еңбектердегі пікірлерді талдау негізінде көк концептісінің лингвомәдени танымдық сипаты анықталды.

Қорытынды. Когнитивтік лингвистикада кез келген концептінің мәдени реңкінің болуы – оның басты белгісінің бірі. Ғаламның тілдік бейнесін, ұлттық дүниетанымды түсінуде концепт өте маңызды. Ұлттың этномәдени санасында сақталып, ұрпақтан-ұрпаққа берілетін ықшам формада келетін құрылымды концепт деп танымыз. Зерттеу барысында көк концептісінің мазмұнын ашатын тілдік бірліктерді талдау барысында көк сөзімен келетін тұрақты сөз тіркестерінің мол екендігі және олардың белсенді түрде қолданылатындығы анықталды. Ұлтымыздың тілдік қорында көк концептісі арқылы жасалған тілдік

оралымдарды ғаламның тілдік бейнесін сомдауға қатысатын тілдік модельдер дейміз. Олардың мән-мағынасын түсіну үшін аялық білім қорының керектігі, тілдік тұлғаның өмірлік тәжірибесінің болуы да өте маңызды. Қазақ халқының мәдени дәстүрімен тығыз байланыста туған тілдік таңбалардың астарында ұлттық дүниетанымның ізі жатқанын анық байқаймыз. Кез келген ұлттың тілі – сол ұлт мәдениетінің бір бөлшегі. Халқымыздың дүниетанымынан ақпарат беретін тілдік бірліктерді зерттеу – мәдениетімізді танудың негізі. Осы ретте тілдік бірліктерде

көк концептісінің қолданылуы ұлтымыздың көне дәуірлерден бүгінгі заманға дейін жеткен терең танымын көрсетіп, ғаламның тілдік бейнесін айқындайтынын тілдік деректер арқылы анықтадық. Бұл арқылы көк концептісінің қазақ халқының ғаламдық дүниетанымында ерекше рөлі бар екендігін білдік. Көк концептісінің когнитивтік мазмұны, концептуалды негізі тілімізде қатталған оралымдар арқылы талданды. Қорыта келе, қазақ тіліндегі көк концептісі өзіндік даму тарихы бар, ұлтымыздың ғалам туралы танымынан хабар беретін кең ауқымды құрылым екеніне көз жеткіздік.

Әдебиеттер тізімі

1. Краткий словарь когнитивных терминов / Под общ. ред. Е.С. Кубряковой. М.: Филол. ф-т МГУ им. М.В. Ломоносова, 1996. – 245 с.
2. Корнилов О.А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов / О.А. Корнилов. 2-е изд., испр. и доп. – М.: ЧеРо, 2003. – 349 с.
3. Маслова В.А. Лингвокультурология. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.
4. Кадырбек А., Рысалды Қ.Т. Әлемнің тілдік бейнесінің негізгі ерекшеліктері. Абылай хан атындағы ҚазХҚ және ӘТУ хабаршысы. «Филология ғылымдары» сериясы. №2(61) 2021, 26-32 б.
5. Колесов В.В. Концепт культуры: образ-понятие-символ // Вестник С-Петербургского университета. - 1992. – Сер. 2. - Вып 3. – С.35.
6. Попова З.Д., Стернин И.А. Язык и национальная картина мира. – Воронеж: Истоки, 2007. – 252 с.
7. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
8. Динаева Б. Қазақ мақал-мәтелдерінің прагма-когнитивтік аспектісі. Монография. – Астана, 2013. – 172 б.
9. Күштаева М.Т. Этномәдени концептінің семантикалық құрылымы мен лингвомәдени мазмұны («тары» концептісі бойынша). Монография. – Ақтөбе: Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті, 2020. – 216 б.
10. Залевская А.А. Психологический подход к проблеме концепта. – Воронеж: ВГУ, 2001. – С.36-45.
11. Жаркынбекова Ш.К. Ассоциативные признаки цветообозначений и языковое сознание // Вестник Мос. ун-та. Сер. 3. - 2003. Вып. 1. – С. 109-116.
12. Маслова В.А. Введение в когнитивную лингвистику. – М.: Флинта Наука, 2007. – 296 с.
13. Қайдаров Ә., Ахтамбердиева З., Өмірбеков Б. Түр-түстердің тілдегі көрінісі. – Алматы: Ана тілі, 1992. – 160 б.
14. Прокофьева Л.П. Национальное своеобразие звуко-цветовой ассоциативности // Вопросы когнитивной лингвистики. - 2007. - №3. – С. 111-118.
15. Аитова Н. Қазақ тіліндегі «қара» және «көк» түске байланысты семантикалық сипаты. Тіл тарихы және сөз табиғаты. – Алматы: Ғылым, 1997. – 216 б.
16. Kaskatayeva Zh.A., Mazhitayeva Sh., Omasheva Zh.M., Nygmetova N., Kadyrov Zh. Colour Categories in Different Linguistic Cultures, Rupkatha Journal on Interdisciplinary Studies in Humanities, 2020. 12(6), P. 1-13.
17. Қашқари М. Түркі тілінің сөздігі (Дивани-лұғат-ат-түрік). – Алматы: Хант, 1997. – 536 б.
18. Уәлиханов Ш. Көп томдық шығармалар жинағы. 4-т. – Алматы: Толағай групп, 2010. – 464 б.
19. Қоңдыбай С. Жеті абақ матрицасы. Жеті. Жере. Жетпек. – URL: <http://madeniportal.kz/article/2291> (қаралған күні: 8.10.22).
20. Хасенов Б., Әділова А. Түр-түс атауларының шығуы туралы. Қарағанды университетінің хабаршысы. Филология сериясы. 2012. – URL: <https://articlekz.com/kk/article/> (қаралған күні: 13.10.22).

21. Қазақ тілінің түсіндірмелі сөздігі / Жалпы редакциясын басқарған Т. Жанұзақов. – Алматы: Дайк-Пресс, 2008. – 968 б.
22. Жүнісов С. Ақан сері. 1-кітап. – Алматы: Жазушы, 2011. – 480 б.
23. Байтұрсынов А. Бес томдық шығармалар жинағы, 1-том. – Алматы: «Ел-шежіре», 2013. – 384 б.
24. Күдерінова К. Қазақ жазушылар шығармаларындағы дәстүрлі сөйлеу тілі. // Ахмет Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты «Тілтаным» хабаршысы. - 2022. - №4 (88), 26-33 б.

References

1. Kratkij slovar' kognitivnyh terminov [A concise dictionary of cognitive terms] General ed. by E.S. Kubryakova (Faculty of Philology of Lomonosov Moscow State University, Moscow, 1996, 245 p.). [In Russian]
2. Kornilov O.A. Yazykovye kartiny mira kak proizvodnye nacional'nyh mentalitetov [Linguistic worldviews as derivatives of national mentalities] (CheRo, Moscow, 2003, 349 p.). [In Russian]
3. Maslova V.A. Lingvokul'turologiya [Linguoculturology] (Publishing Center «Akademia», 2001, 208 p.). [In Russian]
4. Kadyrbek A., Rysaldy K.T. Alemnin tildik bejnesinin negizgi erekshelikteri [Language images of the world main features], Abylajhan atyndagy KazXK zhane ATU Habarshysy. «Filologiya gylymdary» seriyasy [Abylai Khan Kazakh University of International Relations and World Languages. Series "Philological Sciences", №2(61), 26-32 (2021).
5. Kolesov V.V. Koncept kul'tury: obraz-ponyatie-simvol [The concept of culture: image-concept-symbol] (Vestnik S-Peterburgskogo universiteta. Ser. 2 [Bulletin of St. Petersburg University, Series 2], 3, 35 (1992). ([In Russian]
6. Popova Z.D., Sternin I.A. Yazyk i nacional'naya kartina mira [Language and national picture of the world] (Istoki, Voronezh, 2007, 252 p.). [In Russian]
7. Arutyunova N.D. Yazyk i mir cheloveka [Language and the human world] (Yazyki russkoj kul'tury, 1999, 896 p.). [In Russian]
8. Dinaeva B. Kazak makal-matelderinin pragma-kognitivtik aspektisi. Monografiya [Pragmatic cognitive aspect of Kazakh proverbs] (Astana, 2013, 172 p.). [In Kazakh]
9. Kyshtaeva M.T. Etnomadeni konceptinin semantikalyk kyrylymy men lingvomadeni mazmyny («tary» konceptisi bojnynsha) [Semantic structure and linguistic and cultural content of the ethno-cultural concept (according to the concept of "tary")]. Monograph (K. Zhubanov, Aktobe Regional State University, Aktobe, 2020, 216 p.). [In Kazakh]
10. Zalevskaya A.A. Psihologicheskij podhod k probleme koncepta [Psychological approach to the problem concept] (: VSU, Voronezh, 2001, P. 36-45). [In Russian]
11. Zharkynbekova Sh.K. Associativnye priznaki cvetoooznachenij i yazykovoe soznanie [Associative features of color symbols and language consciousness], Vestnik Mos. un-ta. Ser. 3 [Bulletin of Moscow. unty. Ser. 3], 1, 109-116 (2003). [In Russian]
12. Maslova V.A. Vvedenie v kognitivnuyu lingvistiku [Introduction to cognitive linguistics] (Flinta Nauka, Moscow, 2007, 296 p.). [In Russian]
13. Kaidarov A., Ahtamberdieva Z., Omirbekov B. Tyr-tysterdin tildegi korinisi [Representation of colors in language] (Ana tili, Almaty, 1992, 160 p.). [In Kazakh]
14. Prokofiyeva L.P. Nacional'noe svoeobrazie zvuko-cvetovoj asociativnosti [National peculiarity of sound-color associativeness], Voprosy kognitivnoi lingvistiki [Questions of cognitive linguistics], 3, 111-118 (2007). [In Russian]
15. Aitova N. Kazak tilindegi «kara» zhane «kok» tyske bajlanysty semantikalyk sipyty. Til tarihy zhane soz tabigaty [Semantic characteristics related to the color "black" and "blue" in the Kazakh language. History of language and nature of words] (Gylym, Almaty, 1997, 216 p.). [In Kazakh]
16. Kaskatayeva Zh.A., Mazhitayeva Sh., Omasheva Zh.M., Nygmetova N., Kadyrov Zh. Colour Categories in Different Linguistic Cultures, Rupkatha Journal on Interdisciplinary Studies in Humanities, 2020. 12(6), P. 1-13.
17. Kashkari M. Tyrki tilinin sozdigi (Divani-lygat-at-tyrik) [Dictionary of the Turkish language] (Hant, Almaty, 1997, 536 p.). [In Kazakh]

18. Ualihanov Sh. Kop tomdyk shygarmalar zhinagy. 4-t. [Multi-volume collection of works. 4 vol.] (Tolagaj grupp, Almaty, 2010, 464 p.). [In Kazakh]
19. Kondybaj S. Zheti abak matricasy. Zheti. Zhete. Zhetpek [Seven Prison Matrix. Zheti. Zhete. Zhetpek]. Available at: <http://madenportal.kz/article/2291> (Accessed: 8.10.22). [In Kazakh]
20. Hasenov B., Adilova A. Tyr-tys ataularynyn shyguy turaly [About the origin of the names of colors], Karagandy universitetinin habarshysy. Filologia seriyasy [Bulletin of Karaganda University. Philology Series]. 2012. Available at: <https://articlekz.com/kk/article/> (Accessed: 13.10.22). [In Kazakh]
21. Kazak tilinin tysindirmeli sozdigi [Explanatory dictionary of the Kazakh language] (Daik-Pres, Almaty, 2008, 968 p.). [In Kazakh]
22. Zhynisov S. Akan seri [Akan seri]. Book 1 (Zhazushy, Almaty, 2011, 480 p.). [In Kazakh]
23. Baitursynov A. Bes tomdyk shygarmalar zhinagy [Collection of works in five volumes]. Vol.1 («El-shezhire», Almaty 2013, 384 p.). [In Kazakh]
24. Kyderinova K. Kazak zhazushylar shygarmalaryndagy dastyrli soyleu tili [Traditional speech in the works of Kazakh writers], Ahmet Bajtursynly atyndagy Til bilimi instituty «Tiltanym» habarshysy [Bulletin of Akhmet Baitursynov Institute of Linguistics "Tiltanym"], 4 (88), 26-33 (2022).

Е. Алкая¹, Ж.М. Пансат², Н.С. Халикова²

¹Университет Фират, Елязыг, Турция

²Южно-Казахстанский университет имени М. Ауезова, Шымкент, Казахстан

Лингвокультурная природа концепта *кок* в казахском языке

Аннотация. В статье представлена информация о концепте *кок* и рассмотрены виды концептуального анализа. Система концептов рассматривается как элемент, прокладывающий путь к изучению национальной культуры. Проанализированы пути познания казахским народом языковой картины мира через концепт *кок*. Цель научной статьи – изучить семантическое и структурное развитие и использование концепта *кок* в языковых единицах и определить концептуальное содержание отобранных понятий в когнитивном аспекте. Для достижения этой цели были даны научные определения концепта, концептуального поля, языковой картины мира, на основе которых концепту было дано собственное определение со стороны авторов. Выражение концепта *кок* в когнитивном дискурсе (устойчивые выражения, благословение, проза, поэзия) было определено реальными языковыми данными. Проведен анализ макроконцептов, определяющих познавательный и лингвокультурный характер концепта *кок*. Языковые данные, определяющие концепт *кок*, изучались с помощью методов концептуально-семантического, лингвокультурологического анализа. Большое практическое значение имеет всестороннее глубокое знание мира названий цветов на казахском языке. В том числе, результатом изучения природы концепта *кок* и возникших из него фраз, является ценным материалом, необходимым для преподавания лексикологии казахского языка, семасиологии, фразеологии, когнитивной лингвистика, лингвокультурологии и др.

Ключевые слова: концепт, концептосфера, языковая картина мира, макроконцепты, национальное мировоззрение, когнитивная лингвистика, культурный знак, коннотативное значение.

E. Alkaya¹, Zh.M. Pansat², N.S. Khalikova²

¹Firat University, Elazig, Turkiye

²M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan

Linguocultural nature of the concept *kök* in the Kazakh language

Abstract. The article provides information about the concept *kök* and considers the types of conceptual analysis. The system of concepts is considered as an element that paves the way for the study of national culture. The article analyses the ways of knowledge of the linguistic picture of the world by the Kazakh people through the concept *kök*. The purpose of the scientific article is to study the semantic and structural development and use of the concept *kök* in linguistic units and to determine the conceptual content of the selected concepts in the cognitive aspect. To achieve this goal, scientific definitions of the concept, conceptual

field, linguistic picture of the world were given, on the basis of which the concept was given its own definition by the author. The expression of the concept *kök* in cognitive discourse (set expressions, blessing, prose, poetry) was determined by real language data. The analysis of macroconcepts that determine the cognitive and linguocultural nature of the concept *kök* is carried out. The linguistic data that define the concept of *kök* were studied using the methods of conceptual-semantic, linguoculturological analysis. A comprehensive deep knowledge of the world of flower names in the Kazakh language is of great practical importance. In particular, the result of studying the nature of the concept *kök* and the phrases that emerged from it is a valuable material necessary for teaching the lexicology of the Kazakh language, semasiology, phraseology, cognitive linguistics, linguoculturology, etc.

Keywords: concept, conceptsphere, macroconceptions, cognitive linguistics, language picture of the world, national worldview, cultural sign, connotative meaning.

Авторлар туралы мәлімет:

Алкая Е. – ф. ф. д., профессор, Фырат университеті, Елязыг, Түркия.

Пансат Ж. М. – «8D02310» филология мамандығының 2 курс докторанты, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан.

Халикова Н. С. – ф.ғ.к., аға оқытушы, Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент, Қазақстан.

Alkaya E. - Doctor of Philology, Professor, Firat University, Elazig, Turkey.

Pansat Zh.M. – PhD student, M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan.

Khalikova N.S. – Candidate of Philological Sciences, Senior lecturer, M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan.